

OP VERKENNING IN EIGENTIJD ONDERWIJS: INPUT VOOR OPLEIDERS

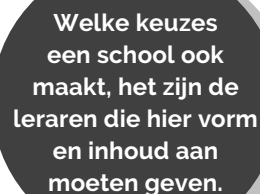
Quinta Kools, Fontys Lerarenopleiding Tilburg¹

In Nederland zijn er steeds meer scholen voor voortgezet onderwijs die 'eigentijds' onderwijs aanbieden waarin aandacht is voor doelen als zelfsturing, creativiteit, probleem oplossen, samenwerken en waar het onderwijs vaak leerlinggestuurd is. Binnen het lectoraat Wendbare Onderwijsprofessionals bij de Fontys Lerarenopleiding in Tilburg staat de vraag centraal wat deze ontwikkelingen in het voortgezet onderwijs betekenen voor de rollen en taken van leraren én wat dat betekent voor de lerarenopleidingen.

Om deze vraag te verkennen hebben we gekozen voor een exploratieve aanpak. We hebben een aantal vo-scholen die werken met eigentijdse onderwijsconcepten benaderd met het verzoek ons een inkijkje te geven in hun dagelijkse onderwijspraktijk. Dit leidde tot een reeks 'excursies' naar deze scholen, waar we gingen kijken en in gesprek gingen met teamleiders, docenten en leerlingen over de visie en de praktische invulling van het onderwijs. In het artikel beschrijven we onze aanpak met excursies en wat deze aanpak heeft opgeleverd voor de deelnemers en voor de lerarenopleiding.

Inleiding

Er zijn in Nederland steeds meer scholen voor voortgezet onderwijs die werken met onderwijsconcepten waarin nadruk ligt op andere dan alleen kwalificerende cognitieve doelen. Ook doelen met betrekking tot persoonsvorming en socialisatie worden als essentieel gezien voor het functioneren van leerlingen in deze tijd (Volman, Raban, Heemskerk, Ledoux, & Kuiper, 2018). Het gaat dan bijvoorbeeld om zelfsturing, creativiteit, probleemoplossing, samenwerking. De scholen variëren in de keuzes die ze hierin maken. Volman et al. (2018) maken onderscheid in innovatieve scholen en innoverende scholen. Bij innovatieve scholen vormen doelen als persoonsvorming en maatschappelijke bewustwording de missie van de school. Bij de innoverende scholen zijn dit doelen die náást de traditionele (kwalificerende) doelen van belang zijn.

Welke keuzes een school ook maakt, het zijn de leraren die hier vorm en inhoud aan moeten geven.

¹ M.m.v. Annet Meinen, Hanneke de Laat, Barbara Roosken, Maria-José Steenbeek, Gerdine Velthoven, Inge Brons (Fontys Lerarenopleiding Tilburg), Inge Runhaar (Pontes Goese Lyceum) & Ewout Koster (Stedelijk College Eindhoven).

Welke keuzes een school ook maakt, het zijn de leraren die hier vorm en inhoud aan moeten geven. Volman et al (2018) beschrijven consequenties voor het pedagogisch-didactisch handelen, zoals het bieden van variatie in instructievormen, gebruik van ICT, keuzes voor geschikte vormen van toetsing. Dit vraagt wat van de leraren die werkzaam zijn in deze scholen én van de manier waarop we aankomende leraren opleiden voor het werken in deze contexten.

Binnen het lectoraat 'Wendbare Onderwijsprofessionals' bij de Fontys Lerarenopleiding in Tilburg (FLOT) staat de vraag centraal wat de ontwikkelingen in het voortgezet onderwijs betekenen voor de rollen en taken van leraren én wat dat betekent voor het opleiden van leraren. Om deze vraag te verkennen hebben we met de kenniskring (bestaande uit 6 lerarenopleiders uit het alfa, bèta en gammacluster, de beleidsmedewerker onderwijs van FLOT en 2 schoolopleiders vo) een exploratieve aanpak gevolgd, waarbij we op excursie gingen in de eigentijdse onderwijspraktijk. In dit artikel doen we verslag van onze aanpak en de opbrengsten.

Op excursie naar eigentijdse onderwijsconcepten

Vanuit de gedachte dat de praktijk de beste leermeester is, hebben we met de kenniskring van het lectoraat een aantal vo-scholen uit ons netwerk die werken met eigentijdse onderwijsconcepten benaderd met het verzoek ons een inkijkje te geven in hun dagelijkse onderwijspraktijk. Dit leidde tot een reeks van zes 'excursies' waarbij we een dagdeel op scholen gingen kijken naar de invulling van het onderwijs en in gesprek gingen met teamleiders, leraren en leerlingen over de visie op en de praktische invulling van het onderwijs. Bij alle excursies ging het erom een indruk te krijgen van wat leraren in de scholen deden en hoe het onderwijs werd vormgegeven. Het ging ons **niet** om het ter discussie stellen van het gekozen onderwijsconcept.

Twee van de zes door ons bezochte scholen zijn volgens de indeling van Volman et al. (2018) te typeren als *innovatieve* school, de andere vier als *innoverende* scholen. De scholen verschillen onderling in visie op onderwijs en in de didactische keuzes die ze maken. In Tabel 1 zijn kenmerken van de scholen weergegeven.

Tabel 1: Overzicht van de bezochte scholen

	School A	School B	School C	School D	School E	School F
Innovatief of innoverend	innoverend	innovatief	innoverend	Innovatief	innoverend	Innoverend
school-type	havo	vmbo/ havo/vwo	vmbo/ havo/vwo	vmbo/ havo/vwo	vmbo basis	vmbo basis, kader, T

De eerste excursie (school A, oktober 2018) zijn we zo open mogelijk ingegaan, dus behalve onze centrale vraag geen observatie-instrumenten. Toen we onze bevindingen probeerden samen te vatten, merkten we dat we behoefte hadden aan iets van ordening om onze

indrukken te kaderen. Het 'spinnenweb'-model van de SLO (<http://curriculumontwerp.slo.nl/spinnenweb>) bood ons een kader om een schoolbezoek systematischer in te kleden, omdat alle aspecten van het onderwijs erin aan bod komen. Bij onze volgende excursies (B t/m F) hebben we bij elke school steeds alle onderdelen van het model ingevuld om zo een overzicht te krijgen van de onderwijskundige keuzes van de school en de rol van de leraar daarbinnen.

Verwerken van indrukken

Naast de excursies zijn we acht keer als groep bij elkaar gekomen voor een werkbijeenkomst op het instituut. Tijdens deze bijeenkomsten werden nieuwe excursies voorbereid en werden (voorlopige) analyses gemaakt van de indrukken tijdens de excursies. Hieruit ontstond een beeld van varianten van eigentijdse onderwijsconcepten en de rollen van leraren daarbinnen. Samenvattend zien we dat leraren in de bezochte scholen rollen vervullen als coach, pedagoog, onderwijsontwerper, teamspeler, instructeur en vakexpert. Naast de gezamenlijke analyse schreven alle kenniskringleden ook een persoonlijk 'narratief' met daarin een verwerking van de indrukken van de excursies aan de hand van de twee vragen: 'Wat voor indrukken van eigentijds onderwijs en de rol van de leraar heeft het je opgeleverd?' en 'Wat betekent het voor je werk als lerarenopleider?'. In het onderstaande leggen we de verbinding tussen de overkoepelende indrukken en de betekenis daarvan voor de lerarenopleiding, zoals dat door de kenniskringleden is verwoord.

Overkoepelende indrukken en de betekenis voor de lerarenopleiding

In de bezochte scholen valt op dat de leerling centraal staat in de visie, en dat daar ook uiting aan wordt gegeven in de vormgeving van het onderwijs. Alle bezochte scholen vinden het belangrijk dat de leerling eigenaar is van het leren/leerproces en dat leerlingen zichzelf en hun talenten kunnen ontdekken en ontwikkelen. Leraren hechten veel belang aan de relatie met leerlingen en aan vertrouwen hebben in leerlingen. Ze gebruiken veel coachende vaardigheden (didactisch coachen). De kenniskringleden constateren dat hier aandacht voor moet komen in de lerarenopleiding.

- ▶ *Relatie met leerlingen, vertrouwen hebben in leerlingen, veel coachende vaardigheden (didactisch coachen), differentiëren, samenwerken (vak en collega), creativiteit, toetsen op verschillende niveaus, ouders zien als partner - zijn dat nieuwe vaardigheden? Niet echt, maar de aandacht die erop ligt is anders, dit zou binnen de opleidingen veel meer aandacht moeten krijgen. Hoe ontwerp je dat onderwijs? Feedback, hoe doe je dat? Co-teaching, Zijn wij zelf vaardig in die vaardigheden?" (instituutsopleider)*
- ▶ *Onderwijzen is niet alleen lesstof overdragen, maar vooral ook kijken wat de leerling met die stof doet. Het vraagt om didactische coaching met vragen als waar zit deze leerling nu, wat weet hij, hoe denkt hij, hoe pakt hij dat aan en hoe kan ik hem verder op weg helpen? Zelfstandig leren is niet iets wat leerlingen spontaan kunnen, ze hebben begeleiding nodig bij het zelf maken van keuzes voor hun leerproces. Dit vraagt om pedagogische coaching." (instituutsopleider, onderwijskunde)*

Op de bezochte scholen werken leraren vaak zonder methode en dit vereist dat ze ver boven de stof staan en creatief zijn om de vakinhoud betekenisvol te maken. Op alle bezochte scholen werkten leraren intensief samen door samen zorg te dragen voor leerlingen en/of door vakoverstijgend lesgeven. Zowel het ontwerpen als het samenwerken moet meer aandacht krijgen op de lerarenopleiding.

- ▶ *“De rol van onderwijsontwerper is in scholen met nieuwe aanpakken meer complex dan op scholen met meer traditionele aanpak. Het vraagt om over grenzen van je vak te kunnen kijken en werken, leerlijnen kennen. Flexibel en gemoduleerd kunnen werken. Ontwerpen voor het hele jaar, gezamenlijk plan maken.”* (beleidsmedewerker)
- ▶ *“Samen verantwoordelijk zijn voor ontwerp, voorbereiding, uitvoering en evaluatie van een stukje van het onderwijs. Niet alleen het werk verdelen of de ander ondersteunen in het leren maar ook ervan bewust zijn dat je samen iets nieuws hebt ontdekt, ervaren en samen meer weet.”* (beleidsmedewerker)
- ▶ *“Veel vaardigheden op het gebied van samenwerking en begeleiding van individuele leerlingen [...] Er is geen plek voor ‘lesboeren’. Dit zijn vaardigheden die redelijk gemakkelijk een nadrukkelijker plek kunnen krijgen in het curriculum van een lerarenopleiding lijkt me.”* (schoolopleider)

Het kunnen ontwerpen van betekenisvolle opdrachten vraagt daarnaast veel vakexpertise van de leraar, en ook daar moet de lerarenopleiding aandacht aan besteden:

- ▶ *“Het is aan te bevelen dat de lerarenopleidingen ervoor gaan zorgen dat hun studenten, naast onderwijskundig competent en veelzijdig, ook dermate goed in hun onderwijsvak zijn, dat zij kunnen spelen met stof, zelf onderwijsmateriaal kunnen ontwikkelen en dat zij zeer vaardig worden in het vakoverstijgend samenwerken. Ook dat zij mogelijkheden om op hun scholen vakoverstijgend te werken kunnen identificeren en vormgeven. De lerarenopleidingen zouden hierin hun missie moeten zien; leer de student breed kijken en denken en laat hem/haar al tijdens de studie vakoverstijgend samenwerken. Zorg dat de student de urgentie ervaart om echt goed te zijn in zijn/haar vak. De school en de leerling van morgen zijn gebaat bij flexibele, breed denkende en goed opgeleide professionals.”* (vakdidacticus)

Een laatste punt dat opviel bij de schoolbezoeken was dat de leraren met veel passie over hun beroep spraken en goed konden aangeven wat ze belangrijk vonden in hun onderwijs en in hun rol als leraar. Het waren leraren die weloverwogen konden aangeven waarom ze juist in deze school dit type onderwijs willen geven. Dit vraagt van de lerarenopleiding dat er aandacht is voor de professionele identiteit van de leraar. Het vraagt ook om leraren die kritische overwegingen kunnen maken over wat zij belangrijk vinden in het onderwijs (zie ook Kelchtermans, 2018). Kenniskringleden constateren:

- ▶ *“Meer aandacht voor: ‘Wie ben ik als leraar?’ Wat is de rol van mijn eigen beslissingen? Wat doet dat met mij? Waardoor laat ik me leiden? Wat is mijn eigenheid, hoe ziet mijn identiteit eruit? Hoe zien mijn ervaringen eruit? Hoe ervaar ik mezelf?.”* (beleidsmedewerker)

- ▶ *“Nieuwe ontwikkelingen in ons curriculum sluiten aan bij wat ik gezien heb: opleiden tot een autonome, onderzoekende en betekenisgerichte leraar. Ook de manier van opleiden aanpassen: meer vrijheid voor studenten om eigen keuzes te maken in hoe en wat ze leren.”* (instituuropspleider onderwijskunde)
- ▶ *“Het zijn leraren met LEF, die risico's nemen, fouten maken mag, onderzoekende houding.”* (instituuropspleider onderwijskunde)

Toepassing van bevindingen in de opleidingspraktijk

Bij de samenstelling van de kenniskring is nadrukkelijk gekozen voor deelnemers op 'sleutelposities', die bijvoorbeeld coördinerende taken hebben of deel uitmaken van (curriculum)ontwikkelgroepen. In de narratieven zijn naast opmerkingen over wat '... we als lerarenopleiding zouden moeten doen' ook meer concrete activiteiten beschreven die ze zelf in hun werkzaamheden van plan zijn of al hebben ingezet. Zo vindt doorwerking plaats in curriculumvernieuwing en in andere onderwijsontwikkelgroepen:

- ▶ *“Inbrengen van onze bevindingen in de curriculumvernieuwing van Algemene Professionele Vorming (onderwijskunde). In het hernieuwde curriculum zijn drie hoofddoelen benoemd, waarvan er twee direct te koppelen zijn aan de ontwikkelingen in het eigentijds onderwijs. Zo wordt nadrukkelijk aandacht besteed aan de identiteitsontwikkeling van de aanstaande leraar tot een docent die zich bewust is van zijn professionele identiteit en zijn eigen richting durft te kiezen: 'Niet een docent die dingen doet 'omdat iedereen ze zo doet' of 'omdat het altijd al zo geweest is'. Het is een docent die handelt vanuit zijn eigen professionele visie binnen de kaders die vanuit de schoolcontext en de maatschappij gegeven zijn. Het tweede doel waarin invloed van de bevindingen terug te zien is, is het opleiden tot een betekenisgerichte docent die de behoeften van leerlingen als uitgangspunt van zijn handelen neemt. Naast inhoudelijke impact op het nieuwe curriculum is ook de opleidingsdidactiek geïnspireerd door eigentijdse onderwijsconcepten: in plaats van een volger van lessen en leerplannen wordt de student zelf eigenaar en regisseur van het leerproces.”* (twee instituuropspleiders onderwijskunde)
- ▶ *“Als lid van de ontwikkelgroepen bachelor en master breng ik mijn inzichten in. Ik geef mee dat er meer aandacht moet komen voor de identiteit van de docent, voor de rol van de docent als ontwerper van onderwijs en voor samenwerken.”* (beleidsmedewerker onderwijs)

Een ander voorbeeld van doorwerking van de werkwijze in de kenniskring is dat het fenomeen 'op excursie gaan' is toegepast voor studenten en voor collega's van de opleiding.

- ▶ *“In de verdiepingmodule Onderwijskunde hebben we studenten op excursie gestuurd naar allerlei scholen die werken met eigentijdse concepten, met de opdracht te kijken wat het onderwijs typeert, wat de rol is van de docent. Dit leverde voor de studenten verrassende ervaringen op, die ze hebben besproken in groepen en hebben samengevat op posters.”* (instituuropspleider, onderwijskunde)

- ▶ *“Het concept van 'op excursie gaan' hebben we toegepast bij de instituutsbrede studiedag. Op basis van onze ervaring dat kijken meer zegt dan erover lezen, zijn meer dan 100 collega's naar een school geweest en ze kwamen allemaal enthousiast terug.”* (beleidsmedewerker onderwijs)

Ook worden opgedane inzichten ingebracht in gesprekken met collega's uit de vakgroep.

- ▶ *“Ik ben in gesprek met collega's van mijn vakgroep en merk dat er gemengde reacties zijn over eigentijds onderwijs. Er is bij collega's het gevoel dat het vak (lees: natuurkunde, aardrijkskunde, economie etc) onder druk staat en dat de kwaliteit en inhoud ervan minder belangrijk wordt gevonden. Naar aanleiding hiervan wordt gezegd dat we binnen het instituut meer moeten afstemmen met collega's van vakdidactiek, vakinhoud, onderwijskunde en andere vakgroepen. En dat we ons moeten afvragen of we één type docent opleiden of dat het mogelijk wordt dat studenten afstuderen met verschillende vaardigheden en kwaliteiten, bijvoorbeeld de één meer als vakexpert en de ander als pedagoog. Dat is een mooie basis voor verder gesprek hierover.”* (instituutsopleider, onderwijskunde)

Terugblik op onze aanpak

Terugblikkend op onze aanpak met excursies kunnen we concluderen dat het op bezoek gaan bij scholen (uit het eigen opleidingsnetwerk) ons veel heeft opgeleverd.

Ten eerste waren de benaderde scholen blij met ons bezoek om het gesprek over het opleiden van leraren voor eigentijdse concepten aan te gaan. De contacten met de scholen uit ons netwerk zijn hiermee extra aangehaald en leiden tot verdiepte samenwerking. Citaten uit de mailwisseling hierover laten dat zien: *“Partners in AOS willen van elkaar leren en samen optrekken, we nodigen jullie uit om te komen kijken”* (school E). *“Aangezien het belangrijk is dat juist ook de lerarenopleidingen aandacht besteden aan onderwijs van de toekomst, is het prima dat jullie in de ochtend het dagdeel meedraaien. Spreken met docenten, OOP-primair proces en leerlingen is geen enkel probleem. Voor het bezoek kan ik een toelichting geven op het proces en de rollen van de collegae in onze onderwijsvisie”* (school F).

Goed om in gesprek te zijn over eigentijdse onderwijsconcepten; over de consequenties voor het opleiden van leraren.

Ten tweede leidde het op excursie gaan tot gezamenlijke ervaringen bij de deelnemers, die veel stof tot gesprek opleverden. We hebben gemerkt dat het belangrijk is om een nabespreking te houden van het schoolbezoek, hetzij als laatste onderdeel tijdens schoolbezoek, hetzij op een ander moment op de lerarenopleiding en deze te structureren. De excursie met nabespreking is een professionaliseringsactiviteit die aansluit bij de bevinding van Dengerink (2019) dat lerarenopleiders interesse hebben voor 'actuele ontwikkelingen m.b.t. het opleiden van leraren' en dat ze dit graag doen door 'informele professionele gesprekken met collega's.

Ten derde heeft onze aanpak met excursies binnen ons instituut al geleid tot verschillende vervolgcacties. De deelnemers van de kenniskring verspreiden hun inzichten in hun curriculum en - andere ontwikkelgroepen, in hun vakgroep en geven ze een plek in hun eigen onderwijs. Dit heeft al zijn vruchten afgeworpen in de curriculumvernieuwing van APV (onderwijskunde) en in het doordenken van vernieuwingen in het bachelor- en master-onderwijs.

Kritische opmerkingen zijn er ook. Lastig aan de schoolbezoeken was om geen oordeel te hebben over (de uitvoering van) het gekozen onderwijsconcept van de school, maar vooral te kijken naar de consequenties van die keuzes voor leraren. Het is immers onze taak als opleiders om leraren op te leiden die in allerlei concepten kunnen werken, ongeacht of dat nu onze eigen visie weerspiegelt. We hebben daarbij natuurlijk wel de verantwoordelijkheid om kritische leraren op te leiden, die op een onderbouwde manier hun eigen keuzes maken, die zelf afwegen in wat voor onderwijsconcept zij willen werken en wat voor leraar zij willen zijn.

Een tweede kritische opmerking is dat het lastig is om de ervaringen van de deelnemers aan de kenniskring verder te brengen bij collega's uit de vakgroep die niet mee zijn geweest op excursie. We willen daarom komend jaar excursies met nagesprekken blijven organiseren en daarbij nadrukkelijk ook andere collega's voor uit te nodigen.

Referenties

- Dengerink (2019). Lerarenopleiders in ontwikkeling. Een surveystudie naar het werk en de professionaliseringsbehoeften van lerarenopleiders in het hoger onderwijs. *Tijdschrift voor Lerarenopleiders*, 40(1), 1-18.
- Kelchtermans, G. (2018). Onderwijsvernieuwing is een werkwoord. Opleiden voor geëngageerde vernieuwingspraktijken *Tijdschrift voor Lerarenopleiders*, 39(4), 7-22
- Volman, M., Raban, A., Heemskerk, I., Ledoux, G., & Kuiper, E. (2018). *Toekomstgericht onderwijs. Doelen en werkwijzen van innovatieve VO-scholen*. Amsterdam: Kohnstamminstituut, Rapport 993.

Auteursinformatie

Dr. ir. Quinta Kools is werkzaam als lector 'wendbare Onderwijsprofessionals' bij de Fontys Lerarenopleiding Tilburg. In haar lectoraat ligt de focus op het opleiden van leraren die voorbereid zijn op hun toekomst als onderwijsprofessional en op het vormgeven van onderwijs van/voor de toekomst.

q.kools@fontys.nl

